

Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: KOSBAŞ Örneği

Ayhan Orhan*

Özet: Bu çalışmada serbest bölgelerin dünyada ve Türkiye'deki gelişimi ele alınarak serbest bölgelerin çeşitleri, yararları ve iktisadi etkileri teorik olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte Türkiye'deki serbest bölgelerin performansları ve Kocaeli'nde kurulan KOSBAŞ adlı Serbest bölgenin durumu, bölgeye sağlayacağı yararlar hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç olarak bölgenin mevcut durumu ve çalışmalar hakkında bilgi verilerek, Kocaeli'nde kurulmakta olan serbest bölgenin genel durumuna ilişkin bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Serbest Üretim Bölgesi, Serbest Ticaret Bölgesi.

Giriş

Serbest bölgeler, dünya ticaretinin başladığı dönemlerden itibaren, günümüze kadar uzanan süreç içerisinde amaçları, şekli ve özellikleri ile ait oldukları dönem ve kuruldukları yerin ekonomik siyasi yapısını belirlemek açısından bilgi verici olmuşlardır. Serbest bölgeler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hızla artış göstermişlerdir. Etkin olarak uygulandıkları dönemlerde, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacmi, ödemeler dengesi, sanayileşme, teknoloji transferi, istihdam, ithalat ve ihracatı kolaylaştırma gibi konularda kuruldukları ülkelere önemli yararlar sağlamışlardır.

Serbest bölgeler özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarını destekleyici role sahiptirler. Halen ihracata yönelik kalkınma stratejisi benimsemiş bulunan bazı gelişmekte olan ülkeler, serbest bölge uygulamasından önemli ekonomik

---

* Ayhan Orhan Kocaeli Üniversitesi İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisidir.

yararlar sağlamaktadır. Ekonominin arz yönüne önem veren Reagan dönemindeki Amerikan hükümeti, bölgesel kalkınmaya hizmet edebilecek bölgesel rasyonelleştirme politikaları ile bu tür uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu politikalar uygulandığı dönemde popülerite kazanarak çokça uygulama alanı bulmuştur (Reagan, 1982: 84). Ancak o dönemde uygulanan bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar, çok fazla teşvik bulmasına rağmen bir çok yönden tartışmalara neden olmuşlardır (Tuppen, 1993: 260). Türkiye ise, 1930-1980 arası uyguladığı ithal ikameci politika döneminde, serbest bölgelerden yararlanma imkanını kullanamamıştır. Fakat Türkiye halen bu konuda geç kalmış değildir. Örneğin 1980 sonrasında Türkiye’de uygulamaya konulan ihracata yönelik kalkınma politikasının bir unsuru olarak kullanılması halinde, serbest bölgelerden çeşitli ekonomik yararlar sağlanması muhtemeldir.

Türkiye’nin sanayi kuruluşlarının önemli bir bölümünün yer aldığı ve (7 501 dolar ile) kişi başına milli geliri en yüksek olan Kocaeli, bir serbest bölgeye sahip olma isteği konusunda geç kalmıştır. Kocaeli ekonomisi bu önemli potansiyelden yeterince yararlanamamıştır. Bu nedenle bölgede faaliyet gösteren bir çok kuruluş ve girişimci diğer serbest bölgelerden yararlanma sürecine girmişlerdir. Son dönemlerde ise Kocaeli Sanayi Odasının (KSO) çalışmaları sonucu, Kocaeli Serbest Bölge A.Ş. (KOSBAŞ), 9 Ekim 2000’de imzalanan işletme sözleşmesi ile kurulmuş ve alt yapı çalışmaları başlamıştır. Kocaeli’nde acilen serbest bölge kurulması gerekliliği görüşünden hareket eden bu çalışmada, serbest bölgelerin kısa bir tanımlaması, türleri ve işleyişleri tanıtıldıktan sonra, ülke ekonomilerine olan iktisadi katkısı, faaliyet alanları, Türkiye’deki tarihçesi ile Kocaeli’nin potansiyelini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bunun yanında Kocaeli’nde kurulmakta olan serbest bölgenin durumu hakkında bilgi sunulacaktır.

1. Serbest Bölgelerin Tanımı ve Serbest Bölgelerin Kurulmasında Rol Oynayan Faktörler

Serbest bölgeler ortaya çıkışlarından itibaren 1960’lı yıllara kadar yalnızca ticari nitelik taşımışlardır. Bir ülkenin belirli ticari faaliyetlerini sürdürebileceği bir alanı gümrük dışında bırakmak suretiyle oluşturulan bu bölgelere ilişkin tanımlamalarda, genellikle bölgenin fonksiyonları ve ayrıcalıkları vurgulanabilir. Alter’e (1991: 7-9) göre, serbest bölgelerin başarısında ülkenin veya bölgenin bulunduğu makro ekonomik koşullar ile dışsal ekonomik çevre iki önemli faktördür. Ülkenin veya bölgenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar serbest bölgelerin başarısında etkindir. İhracat talebinde bir azalma gibi dışsal ekonomik çerçevede meydana ge-

lebilecek değişiklikler serbest bölgelerin gelişimini doğrudan etkileyebilecektir. Bu noktadan hareketle serbest bölgeler şu şekilde tanımlanabilir: Bir tanıma göre serbest bölgeler “bir ülkenin siyasi hudutları içinde olmakla birlikte, gümrük hudutları dışında sayılan seçilmiş sınai ve ticari faaliyetlerin ülkenin diğer kesimlerine göre daha çok teşvik edildiği, bürokrasinin en aza indirilmeye çalışıldığı yerlerdir” (Alaybeyoğlu, 1981: 1). Bir başka tanıma göre ise “bir ülkenin egemenlik sınırları içinde kalan, ancak gümrük sınırlarının kapsamında olmayan ve devlet müdahalesinin asgari düzeyde olduğu ticari ve sınai işlevlerin yerine getirildiği özel amaçlı bir uygulama alanıdır” (Balkır, 1983: 3).

Bu tanımlamalardan sonra nitelikleri bakımından serbest bölgeler şu şekilde ifade edilebilir: Serbest bölgeler genellikle bir uluslararası liman ya da havalimanına yakın bölgelerde kurulurlar. Gümrük alanından ayrı işlem gören bölgelerdir. Yani özel amaçlar için ayrılan bölgelerdir. Bölgeye giren mallar gümrük işlemine tabi tutulmadığı gibi, ithalatı yapılan mallar depolanabilir, işlenebilir ve üretimde kullanılabilirler. Bu mallar gümrük sınırlarına girmediği sürece vergi ödenmesine gerek yoktur.

Serbest bölgelerin kurulmasında rol oynayan faktörleri de aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz (DPT, 1985: 5): (a) dış ticaret politikasında izlenen kısıtlayıcı tedbirler bir ölçüde yumuşatılabilir ve dış dünyaya bir pencere açılabilir, (b) ülkenin döviz kazancı artırılabilir ve bu yolla ödemeler dengesini düzeltilebilir, (c) transit dış ticaret ve karayolu taşımacılığı geliştirilebilir, (e) ithalat kolaylığı sağlanabilir ve bölgeye gelen yerli sanayicinin giriş maliyetlerini düşürebilir, (f) depolama, export ve switch faaliyetlerini teşvik edebilir, (g) yabancı sermaye ve turizmi teşvik edebilir, (h) istihdam imkanı sağlayabilir, (ı) sanayileşme ve yeni teknoloji akışını sağlayabilir.

Ancak bu faktörler ışığında yabancı sermayeyi ülkeye çekmek çok kolay olmayabilir. Yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için her şeyden önce yatırım yapacak sermayedarların ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarına çok önem verdiği rahatlıkla söylenebilir. Siyasi istikrarsızlık sermayedarın millileştirme ve kamulaştırma konusunda hassas olan noktasıdır. Burada oluşan belirsizlik karar alma sürecini etkiler. Ekonomik açıdan ise yüksek oranlı enflasyon ve faiz oranları, talebin kısılması gibi önlemlerin alınması, bunun yanında serbest piyasa ekonomisinin etkin işlememesinin, olumsuz etkiler yaratması olasıdır.

Serbest bölgeler siyasi anlamda tam bağımsız değildirler. Bu bölgeler hükümet, mahalli idareler, kurumlar ve kanunla kurulmuş olan özel ve tüzel kişilerce yöneti-

lir. Ancak bölge içinde mevcut yasalar, gümrük mevzuatları, dış ticaret rejimi kısmen ya da tamamen geçersizdir.

Serbest bölgelerdeki faaliyet alanlarını şu şekilde belirtebiliriz. Genel olarak depolama, ambalajlama, tasnif, yükleme, boşaltma, montaj, demontaj, bankacılık sigortacılık, mimarlık, mühendislik, müşavirlik, acentalık, komisyonculuk, kiralama, araç bakım ve onarımları gibi endüstriyel hizmetleri kapsayabilir.

2. Serbest Bölgenin Türleri.

Serbest bölge türlerini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmayabilir. Ancak iki kriterle dayanarak sınıflandırmak mümkün olabilir (Erdoğan, 1985: 5). Birinci kriter, serbest bölgede sürdürülen faaliyetlerin türüyle ilgilidir. Serbest bölgenin faaliyetleri sadece ticari olabileceği gibi, ticari ve endüstriyel bir nitelikte taşıyabilir. Gelişmiş ülkelerde bulunan serbest bölgelerin çoğu temel olarak ticari rol üstlenmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde ise endüstriyel amaçlı serbest bölge kurma eğilimi daha fazla görülebilir. İkinci kriter ise, bölge faaliyetlerinin iç piyasaya mı yoksa ihracata yönelik mi olduğunun belirlenmesi esasına dayanır. Gelişmiş ülkelerde daha çok iç piyasaya yönelik serbest bölge sayısı oldukça fazladır. Gelişmekte olanlarda ise bir kısım serbest bölgeler bu faaliyeti gösterirler.

Bu kriterlere dayanarak serbest bölgeler iki temel sınıfa ayrılabilir: (a) Serbest Ticaret Bölgesi, (b) Serbest Üretim Bölgesi. Bunların dışında ayrıca farklı özellikler gösteren bazı uygulamalar ayrı türler olarak ele alınabilir. Bunlar, Serbest Bankacılık Bölgesi, Sigortacılık Bölgesi, Antrepo, Gümrüksüz Satış Mağazası ve Serbest Alan olarak sınıflandırılabilir. Bunların ışığında serbest bölgelerin türleri şöyle sıralanıp açıklanabilir.

Serbest Ticaret Bölgesi: Bir ülkede dış ticarete uygulanan mevzuat ve kısıtlamaların kısmen veya tamamen geçersiz kalması yoluyla, dış ticaret açığından serbest hale getiren bir alanı ifade eder. Çoğunlukla uluslar arası ticaret yolları üzerinde kurulan, ev sahibi ülkenin diğer fiziki alanlarından ayrı olan ve o ülkenin kolluk kuvveti tarafından güvenliği sağlanan ikamet yasak olduğu fiziki alanlardır. Bu bölgede ithalat ve ihracata yönelik faaliyetlerde bulunulur. Ev sahibi ülkenin gümrük alanına girilmediği sürece gümrük vergisi ödemesi yapılmaz (Erdoğan, 1985: 22).

Serbest Üretim Bölgesi: Bu bölgeler ülke içinde ülke gibidir, fiziki olarak tecrit edilen bu bölge ülkenin kolluk kuvveti tarafından koruma altına alınıp gümrüklemeden ve ülke kanunlarından arındırılmıştır (Erdoğan, 1985: 22). Bu alanda yabancı yatırımcılara vergisiz makine ve hammadde ithali, sermaye ve kâr transferi

garantisi, bütün, bitmiş ve yarı bitmiş malların ihracında gümrüğe tabi olmama fabrika binası sağlama gibi çeşitli ayrıcalıklar sunan bölgeler olarak ifade edilir (Erdoğan, 1985: 33). Serbest Üretim Bölgesini, Serbest Ticaret Bölgesinden ayıran özellik bu bölgelerin ticaret bölgesi olmasından çok ithal edilen hammadde ve parçalardan üretilen ürünlerin ihracı ile uğraşan firmaları barındıran endüstriyel üretim bölgeleri olmalarıdır. Burada üretilen malların ev sahibi ülke piyasasına girişi, söz konusu ülke tarafından yasaklanır. Bu bölgeden beklentiler ise şu şekilde sıralanabilir: (a) döviz geliri elde edilebilir, (b) istihdam imkanı sağlanabilir, (c) ev sahibi ülkenin ekonomisine katkı sağlanabilir, (d) bölge ihracatına yönelik katma değer arttırılabilir, (e) yabancı sermaye ve ileri teknoloji akışı ve iş gücü niteliği yükseltilebilir.

Serbest Limanlar: Genelde Antrepo olarak kurulmuştur. Burada yabancı kaynaklı malların geçici bir süre için gümrük vergisi ödemeksizin konulduğu ve gümrük idaresinin denetimi altındaki yerlerdir. Buraya konulan malların ülke içine ithalatı halinde, vergiler eşyanın Antrepoya girişinde değil, ülkeye ithalinde ödeneceği için ithalatçı için mali kolaylık sağlar. Bu sayede ithalatçılar ürünlerini derhal piyasaya sunmak yerine piyasa durumuna göre en uygun zamanı bekleyerek kendilerine mali yönden fayda sağlarlar.

Yatırım Bölgeleri: Yerel tüketim amacına yönelik gümrüksüz ithalatın gerçekleştirildiği bölgeyi ifade eder. Genelde gelişmekte olan bölgelerde görülür ve bölgenin tüketim ihtiyacını sağlamaya yöneliktirler.

Serbest Bankacılık Bölgeleri: Serbest bölgelerdeki ticari ve endüstriyel şirketlere hizmet sağlayan kuruluşların başında bankalar gelir. Bölge bankaları her türlü vergiden muaftırlar. Munzam ve karşılıklar yoktur veya düşük oranda olabilir. Sermaye denetimi daha esnek olabilir. Sermaye ile mevduat arasında ki kurala bağlı olmayabilir (Çiller, 1983: 2).

3. Serbest Bölgelerin Bulunduğu Ülkeye Sağladığı Yararlar

İthalatta Sağlanan Yararlar: Bu bağlamdaki yararlar 4 grupta toplanabilir. Birincisi zaman bakımından; yani serbest bölgeler ithalatın doğrudan ve zamanında yapılmasını sağlayabilir. Yurt içinde yerli üretim için kullanılacak hammadde ve ara malları veya doğrudan tüketim malları serbest bölgelerdeki müteşebbisler tarafından daha önce serbest bölgeye getirilebilir. Bu yüzden yerli müteşebbisler fazla zaman kaybı olmadan ihtiyaç duydukları ithal girdileri kolaylıkla temin edebilirler. İkinci olarak stok ve stoklama maliyeti bakımından. Bu durum yerli müteşebbisle-

rin ithal girdilerin serbest bölgelerden çabucak temin edebilme imkanı sağlayabileceğinden, fazla stok tutma ve bunun maliyetine katlanmaktan kurtarabilir. Yerli müteşebbisler ithal girdilerinin işlemleri sırasında malların uzun süre stoklanmasından ve bundan doğan maddi yükümlülükten kurtulabilirler. Üçüncü olarak ithalat vergileri bakımından. Yerli müteşebbisler ihtiyaç duydukları girdileri serbest bölgelerdeki depolarda depolarlar ve bunlara ihtiyaçları oldukça küçük partiler halinde ithal ederler. Serbest bölgelerden, bölge gerisine mal ithal ederken bir miktar vergi ödenebilir. Yapılacak olan ithalat küçük partiler halinde olursa vergi tutarı da daha düşük olabilecektir. Bu durumda ithalat yapan yerli müteşebbisler, üretim girdilerini bir kalem de ülkeye sokup vergisini bir kerede ve toplu biçimde ödemek yerine, hem ithal etmek istediği malları rahat elde edebilecek, hem de bu bölgelerden yapılan işlemlerden alınan ithalat vergisinin azlığından faydalanabilecektir. Dördüncü etkisi ise kalite güvencesidir. Yerli müteşebbisler serbest bölgeler sayesinde girdilerini yerinde görüp inceleyebileceklerdir.

İhracattan Sağlanacak Yararlar: Bu durumu ikiye ayırabiliriz. Birincisi rekabet üstünlüğü. Bu bölgelerde üretilen mallar dünya pazarlarına satılırken fiyat bakımından bir üstünlüğe sahiptirler. Bu bölgelere gelen malların ithal mal sayılmaması, üretilen malların maliyetlerini düşürecektir. Bununla beraber ülkede bol ve ucuz olan kaynaklar, müteşebbisler tarafından avantajlı bir şekilde dünya piyasasına sunulabilir. Müteşebbisler bu malları serbest bölgeye gelen yeni teknolojilerle birleştirip ucuza işleyerek dünya piyasasına dağıtabilirler. Son olarak ülkeden serbest bölgeye yapılan mal satışları ihracat sayılacağından ve serbest bölgedeki üretimin en azından bir kısmının yerli hammadde ve girdi takibini artıracağından ülkenin ihracatı doğal olarak artırılabilir. İkinci olarak zamanlamayı gösterebiliriz. Serbest bölgede faaliyet gösteren firmalar ülkeden dünya pazarına satmayı planladıkları ürünleri önce serbest bölgeye ihraç ederler. Daha sonra burada depolanan ürünler uygun satış imkanları ve satış anlaşmaları ile vakit kaybetmeden piyasaya sürülebilecektir. Bu yol izlendiğinde ihracatçıların hızlı manevra yeteneğine sahip olmaları gerektiği muhtemeldir.

Yabancı Sermaye Girişi: Bir ülkenin yabancı sermayeyi çekim gücü, çok uluslu şirketlere özel imkan tanımalarına bağlıdır. Çünkü yabancı sermaye uygun imkanlara gelir. Serbest bölgenin de çekici yanlarından birisi budur. Bu özel imkanlar şöyle özetlenebilir (Alpar, 1985: 25): (a) ülke içinde sosyal ve politik istikrar, millileştirme garantisi sağlanabilir, (b) kâr transfer hakkı tanınabilir, (c) ev sahibi ülkelerin kotalarını kullanabilme imkanı sağlanabilir, (d) ev sahibi ülkeye ve kendi ülkelerine ihracat yapabilme imkanı sağlanabilir, (e) ev sahibi ülkenin vergi mua-

fiyetinden yararlanabilme imkanı sağlanabilir, (f) hazır alt ve üst yapı sağlanabilir, (g) bürokrasi ve kırtasiyeciliğin en alt düzeye inmesi sağlanabilir, (h) ücretlerin düşük, sendikal hakların kısıtlı olması sağlanabilir, (ı) yatırım ve ihracat teşviki sağlanabilir, (j) kur dalgalanmalarından doğacak risklere karşı koruma önlemleri kaldırılabilir.

İstihdam Sorununun Azalması: Serbest bölgeler, buldukları ülkelerin işsizliğine tam anlamıyla çözüm yaratmasalar bile, işgücü potansiyeliyle belli bir işsizlik oranını eritmeleri yönünden başarılı sayılması muhtemeldir. Küçük çaplı bir serbest bölge bunu sağlamayabilir. Fakat çok fonksiyonlu bir serbest bölgenin bu duruma katkısı inkâr edilemez boyutta olabilir. Buradaki bir ufak ayrıntı ev sahibi ülkenin bölgeye dışarıdan işçi getirmesini önleyici tedbirler almasını gerektirebilir. Örneğin Türkiye’de faaliyet gösteren toplam 21 Serbest bölgede 14691 işçi, 4216 büro personeli, 10139 da diğer işlerle uğraşan personel ve işçi bulunmaktadır. Bu bölgelerde hali hazırda toplam 29046 personel ve işçi çalışmaktadır. (DTM, 2003: www.dtm.gov.tr). Serbest bölgelerin istihdama doğrudan olduğu gibi dolaylı olarak da fayda sağlaması muhtemeldir. Örneğin bu bölgelerde çalışanların ihtiyaçları bölge gerisinden sağlandığında, bölge gerisinde de bir iş imkanı sağlanabilir. (Alpar, 1985: 42) Burada ortaya çıkan en önemli sorun istihdam yapısının dengesizliği sorunudur. Daha ucuz ve daha kolay denetlenmelerinden dolayı çocuk ve kadın işgücünün kullanılması çarpık bir istihdam yapısını ortaya çıkartmaktadır.

Transit Ticaret: Kurulan serbest bölgenin uluslararası taşımacılık merkezlerine yakın olması uluslararası taşımacılığı ülkeye çekeceği gibi, iç para ve dış para cinsinden taşımacılık gelirlerinin artmasında da etkili olabilir.

Döviz Kazancını Artırarak Ödemeler Dengesinin Açığını Kapatmak: Daha çok az gelişmiş ülkelere bu açıdan faydası büyüktür. İhracatın artırılması ve diğer birtakım yollardan ülkenin döviz kazancından artışlar sağlayarak ödemeler dengesi açığını bir ölçü de kapatmak amaçlanmaktadır. Serbest bölge içinde satışı söz konusu olan mal, hizmet ve işgücü gelirleri şeklinde ortaya çıkan kazançlar doğrudan döviz kazançlarıdır. Bunların yanında katma değer unsurlarını da (arazi kirası, bina kirası, kredi faizleri, vergi ve harçlar v.b.) unutmamak gerekir (DPT, 1986: 4).

Teknoloji Transferi: Üretime dönük serbest bölgelerde yabancı sermaye transferi ile birlikte yeni teknolojiler de o ülkeye sunulabilir. Üzerinde durulması gereken konu teknolojinin ulusal ekonomi ile birlikte girişimci, mühendis ve işçilerin bilgi düzeylerinin yükselmesine yarar sağlaması muhtemeldir. Yeni teknolojiler vasıfsız işçi istihdamını da önlemektedir. Ama uygulamada genelde emek yoğun

mallar üretildiği için başarı sağlanamayabilir.

4. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu

Türkiye’de serbest bölge çalışmalarına Cumhuriyetin ilk yıllarında başlanmıştır. 1927’de çıkartılan “Serbest Mıntıka Kanunu” ilk adım olmuştur. 1929’da Ford Motor Şirketi’ne İstanbul’da bir yer verilmiş fakat fabrika daha sonra kapatılınca bu deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır (DPT, 1985: 29). Daha sonraki ilk atılım 1946’da halı kilim, ve kürklerin ihracı için bir kanun çıkartılmış fakat yine başarılı olamamıştır. 1953’te “Serbest Bölgeler Kanunu” ve bunu desteklemek için 1956’da “Serbest Bölge Nizamnamesi” çıkarılmış ve İskenderun’da bir serbest bölge kurulmuş ama yine başarı sağlanamamıştır (Balkır, 1983: 5-6).

Bu dönemlerden sonra ciddi anlamda ilk kez 24 Ocak 1980 kararları kapsamında uygulanan ihracata yönelik kalkınma politikasıyla birlikte serbest bölge kavramı gündeme gelmiştir. Bununla birlikte 3 Kasım 1983’te kanun hükmünde bir kararname ile serbest bölge teşkilatı Başbakanlığa bağlı bir “Genel Müdürlük” olarak kurulmuştur. 1994 yılında, 224 sayılı KHK ile DPT’ye bağlanmıştır. Daha sonra 436 sayılı KHK ile 1991 yılında yine genel müdürlük olarak Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlanmıştır. Ancak 1994’te çıkartılan 534 sayılı KHK ile ikiye ayrılan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıklarından Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlanmıştır (Serbest bölgeler mevzuatı, 1996: 1). Serbest bölgeler teşkilatının kuruluşundan bugüne kadar (2003 yılı itibariyle) Türkiye’de şu an 21 adet serbest bölge bulunmaktadır.

3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’nun 1985 yılında yürürlüğe girmesiyle, Mersin (1987), Antalya (1987), Ege (1990), İstanbul Atatürk Hava Limanı (1990), Trabzon (1992), Adana Yumurtalık (1992), İstanbul Deri (1995), Erzurum Doğu Anadolu (1995), Mardin (1995), IMKB Uluslararası Menkul Kıymetler (1997), İstanbul Trakya Çatalca (1998), İzmir-Menemen Deri Serbest Bölgesi (1998), Samsun (1998), Rize (1998), Kayseri (1998), Gaziantep (1998), Çorlu (1996), Bursa (2000), Denizli (2000) kurulmuş ve halen faaliyet göstermektedirler. Bununla birlikte Kocaeli, Ekim 2000 tarihinde işletme sözleşmesini imzalamış alt yapı çalışmaları başlamıştır. Son olarak yeni faaliyete başlamış olan TUBİTAK MAM işlem yapmaya başlamıştır (DTM, 2003: www.dtm.gov.tr). Şanlıurfa ile ise protokoller imzalanmış sırada beklemektedir (DTM, 2001: 4). Bu bölgelerin haricinde Bakanlar kurulu kararı ile yer ve sınırları ilan edilen serbest bölgeler ise, İpekyolu Vadisi, Zonguldak Filyos ve İstanbul Kıyı Bankacılığıdır (DTM, 2003: www.dtm.gov.tr).

Serbest bölgelerin bugünkü durumlarına bir göz atarsak. Ticaret hacmi 2000'e göre % 26.3 azalarak 8.3 milyar dolara gerilemiştir. 1998 yılı itibariyle özellikle yeni kurulan Samsun, Rize, İstanbul Trakya, Serbest bölgelerinde kayda değer artışlar yaşanmış, 1999 yılında faaliyete geçen Avrupa, Gaziantep, Kayseri Serbest bölgelerinde bir gelişme trendi gözlenmiştir. 2000 sonu itibari ile 19 serbest bölgede 2275'i yerli 448'i yabancı olmak üzere toplam 2773 adet firma faaliyet göstermektedir. Bu firmaların toplam yatırım tutarı ise 420 milyon dolardır. İstihdam hacmi ise 19432 kişiye ulaşmıştır (DTM, 2003: www.ant.freezone.org.tr/istatistik) 2000 yılı itibari ile, 1999 Ağustos ve Kasım aylarında özellikle sanayi işletmelerinin ve Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşlarının yer aldığı bölge olan Marmara Bölgesinde art arda deprem felaketleri yaşanmıştır. 2000 yılından sonra da terörist saldırılar sonucu dünya ekonomisinde olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Bu olumsuz gelişmeler sonucu gerileyen dünya ekonomisi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca ülkemizde art arda yaşanan ekonomik krizler neticesinde bu bölgelerin ticaret hacimlerinde gözle görülür azalmalar yaşanmıştır. Bu gelişmeler ışığında serbest bölgelerin küresel nitelikte ve ulusal ekonomi de yaşanan krizlerden az da olsa kendini koruyabilen serbest bölgeler, ekonominin diğer alanlarına göre daha az etkilenmiş ve ticari faaliyetlerini devam ettirmeye çaba gösterebilmişlerdir. Aşağıdaki tabloda serbest bölgelerin 1999-2003 (ikinci ayı sonu itibariyle) ekonomik performansları değerlendirilmiştir. Rakamsal olarak ve yıllar arasındaki artış ve azalışların yüzdesel olarak ifade edilmiş hali bulunmaktadır. Tablodan anlaşılacağı üzere, 2001 yılında ekonomideki kötü gidiş nedeni ile ticaret hacminde bir önceki yıla göre azalmalar yaşanmıştır. 2002 yılında ise bir önceki yıla göre birkaç bölge hariç ticaret hacminde ciddi artışlar kaydedilmiştir. 2002 yılında yeni katılan bölgelerin de olduğu düşünülürse, 2003 yılında ticaret hacmindeki artışların daha fazla olabileceği ilk iki ay itibari ile öngörülebilir. Fakat bu durum dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik durumun daha da iyiye gideceği varsayılarak öngörülmüştür. Aşağıdaki tabloda serbest bölgelerin ekonomik performansları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo: 1 Bölgeler itibariyle yıllık ticaret hacmi (1000 ABD Doları)

Bölgeler	1999	2000	2001	2002	2003 (II)
Adana Yumurtalık	2.202	60.864	59.267	46.845	9.723

Antalya	176.153	215.132	185.019	245.992	30.217
Avrupa	12.834	105.655	212.865	343.062	65.557
Bursa	-	-	82.294	448.185	78.370
Denizli	-	-	-	3.543	2.917
Erzurum Doğu Anadolu	614	1.789	1.881	177	-
Ege	1.188.896	1.662.598	1.291.910	1.828.870	335.346
Gaziantep	15.750	35.671	54.355	109.627	11.608
İstanbul AHL	2.196.891	2.893.199	2.193.739	2.475.194	358.377
İstanbul Deri	2.486.357	4.059.383	2.324.919	2.827.979	407.782
İstanbul Trakya	72.784	181.535	237.939	659.152	124.766
İzmir Menemen Deri	180.678	240.262	251.479	277.385	47.860
Kayseri	656	22.554	27.071	83.646	15.142
Kocaeli	-	-	-	9.249	9.249
Mardin	5.270	5.522	5.284	23.626	3.352
Mersin	1.504.442	767.854	1.337.790	1.643.140	302.210
Rize	11.987	15.816	16.447	11.347	940
Samsun	4.384	16.845	12.329	11.907	3.637
Trabzon	26.662	15.914	36.661	48.511	6.113
TUBİTAK MAM	-	-	-	5.158	581
İMKB*	-	-	-	-	-
TOPLAM	7.886.562	11.300.593	8.331.246	11.201.596	1.813.747

*Yalnızca menkul kıymet alım-satımı yapılmı

Kaynak : www.dtm.gov.tr

5. Kocaeli'nin Genel Durumu

Kocaeli ekonomisi, esas etkisini 1999 yılında patlak veren global kriz ve onu takiben 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Depremleri ile yaşanan olumsuz etkilere rağmen ayakta kalabilmiştir. Bölgenin altyapı olanakları açısından durumuna bakıldığında her şeyden önce Kocaeli'nin uluslararası karayolu ve hava yolu üzerinde olmasıyla önem kazanmaktadır. Ayrıca İstanbul gibi bir Metropole, Asya kıtasından tek karayolu geçişinin olması özelliği de bulunmaktadır. Kocaeli uzun yıllardır sanayi bölgesi olarak bilindiği için alt yapıya önem verilmiştir. Son yıllardaki gelişim içinde bu konuda aslan payını almış olması muhtemeldir. Kocaeli ekonomisinde büyük paya sahip olan sanayi sektörü ve özellikle imalat sanayi alt sektörleri istihdam, işyeri ve katma değer açısından Türkiye için vazgeçilmez bir konumdadır. Bir kaç alt sektör dışında ilin finansal yapısı da iyi durumdadır.

Kocaeli için sanayi sektöründen sonra ikinci derece önem arz eden hizmetler

sektörü, ticaret, ulaşım, haberleşme alanlarında büyük gelişme göstermektedir. Kocaeli’nde denizyolu taşımacılığı kara yoluna göre daha önemli olduğu sonucuna varılarak özellikle RoRo seferlerinden sağlanan gelir azımsanamayacak kadar fazladır. Haberleşme ve konut açısından iyi durumda olan Kocaeli, 17 Ağustos 1999 Marmara depremi ile bu alanda büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Fakat daha sonra kalıcı konutlar inşa edilerek bu problem az da olsa ortadan kalkmıştır. Bölgede yaşanan bu depremlerle birlikte az da olsa tersine bir göç ortaya çıkmıştır. Fakat bu sanayi sektörünü çok fazla etkilememiştir. Ayrıca hava yolu ulaşımı açısından, inşası devam eden Cengiz Topel Havalimanı’nın da bölgenin önemli bir eksikliğini gidermesi olasıdır. Diğer taraftan Kocaeli’nin batısında, İstanbul sınırında inşası tamamlanan Kurtköy Havalimanı da devreye girmiştir. Bölgeden geçen demiryolu Anadolu bölgesini Marmara bölgesine bağlamaktadır. Sonuç olarak kurulma aşamasında olan serbest bölgenin hem hammadde ve enerji kaynaklarına, hem de üretim ve tüketim odaklarına yakın olması Kocaeli iline bir avantaj sağlayabilir. Aynı zamanda etkili bir ulaşım zincirine sahip olan Kocaeli’ne serbest bölge kurulmasının büyük olanaklar sağlaması olasıdır. Kocaeli bu tarz illerin başında gelmektedir. Serbest bölge kurma kriterleri açısından bakıldığında hukuki yönden hiç bir eksikliği olmayan Kocaeli’nin böyle bir oluşuma hazır hale geldiği söylenebilir.

6. Kocaeli’nin Fiziki Durumu ve Ekonomik Potansiyeli

Kocaeli, Marmara Bölgesinin doğu ucunda İstanbul ve Sakarya illeri arasındadır. İlin kuzeyinde Karadeniz, güneyinde de Marmara Denizi bulunmaktadır. Yüzölçümü 3968 km²’dir. 1990’lardan günümüze ekonomik verilere baktığımızda, Kocaeli GSYİH’nın hızlı bir artış gösterdiğini, İstanbul, Ankara ve İzmir’den sonra dördüncü sıraya yerleştiğini görüyoruz. Kişi başına düşen GSYİH (cari fiyatlarla) Kocaeli’nde 2000 yılı verileri itibarıyla 6236 dolardır. Bu, Türkiye ortalamasının çok üzerinde bulunmaktadır (Türkiye ortalaması ise 2847 dolardır). Ara ve yatırım malları üreten bir yapıya sahip olan Kocaeli imalat sanayinde hem imalat sanayi üretimi hem de yaratılan katma değer açısından İstanbul’dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. İmalat sanayi olarak Türkiye toplamı içinde Kocaeli’nin payı %13 civarındadır (DİE, 2002: www.die.gov.tr/istatistik).

Sektörel bazda baktığımızda imalat sanayinde en önemli yeri % 34’lük payla kimya sanayi almaktadır (petro-kimya dahil). Bunu makine sanayi % 25 ile metal ana sanayi % 18 ile, taşa toprağa dayalı sanayi % 10 ile ve kağıt ürünleri sanayi % 9 ile takip eder (KSO, 2003: www.kosano.org.tr).

Sanayileşmeye paralel olarak nüfus artış hızı % 4,6 gibi bir orandadır. Kocaeli % 62.2'lik şehirleşme oranı ile, % 59 olan Türkiye ortalamasının üstündedir. Genel bütçe gelirlerini de % 4,5-5'ini sağlamaktadır. Enerji tüketiminde ise Kocaeli sanayinin payı % 4'tür. 90 civarında banka şubesi bulunmaktadır (DİE, 2002: 472). Ayrıca Kocaeli'nde yabancı sermaye de bulunmaktadır. En büyük pay ise % 37 ile kimya sanayindedir. Bunun dışında Gümrük Birliği sürecinde yabancı otomotivciler özellikle bölgeyi tercih etmişler Toyato, Hyundai, Honda, Chrysler, İsuзу, Ford gibi otomotiv endüstrisinin önemli kuruluşları toplam 400.000 üretim kapasitesi ile üretime başlamışlardır (KSO, 2003: www.kosano.org.tr). Kurulacak bir serbest bölgenin bu fabrikaların depolama ihtiyaçlarını ortadan kaldırıp maliyetlerini düşürmesi olasıdır. Gelişmiş lastik sektörü kauçuk ihtiyacını Asya ülkelerinden karşılamaktadır. En ucuz altı aylık hammaddenin ithali, maliyet yükseltici bir unsur olarak görülmektedir. Bu açıdan serbest bölgenin, maliyet düşürücü bir faktör olması muhtemeldir. Demir çelik sektörü ise ilgili firmaların ihracatları açısından faydalı olması muhtemeldir. Bu sektörle ilgili ihracatlar büyük partilerden oluşmaktadır. Kurulması ve işletilmesi düşünülen serbest bölgenin bu maliyetleri düşürmesi olasıdır. Serbest bölge için gerekli olan teknolojik gelişmeleri talep etmek için ilde faaliyet gösteren dört organize sanayi bölgesi bulunmaktadır. Bunlar GEBZE (GOSB), Taşıt Araçları ve Yan Sanayi Organize Bölgesi (TAY-SAD), Kandıra Organize Sanayi Bölgesi, Dilovası Makine ve Kimyacılar Organize Sanayi Bölgesidir. Ayrıca, Kocaeli'nde TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, TSE'nin Kalibrasyon Merkezi ve en gelişmiş laboratuvarı da faaliyet göstermektedir. Ayrıca Kocaeli Üniversitesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, TÜBİ-TAK, Sabancı Üniversitesi bilim yönünden ilin gelişmesine hizmet etmektedirler. Bu açıdan 2000'li yıllarda Kocaeli bir Teknokent olmuştur. Serbest bölgenin de bunun taşıyıcısı olması muhtemeldir.

7. KOSBAŞ (Kocaeli Serbest Bölge A.Ş.)

Ülke ihracatının % 5'i (1.1 milyar dolar) ve ithalatının % 15.2'sini (6.5 milyar dolar), aynı zamanda ülke dış ticaretinin % 11.6'sını (7.7 milyar dolar) karşılayan Kocaeli ekonomisinin, kurulma aşamasında olan serbest bölge ile birlikte bu rakamı 2.5 milyar dolar daha arttırması olasıdır (DTM, 2003: www.dtm.gov.tr). İşte bu amaçla kurulan serbest bölge Kocaeli Sanayi Odasının katkılarıyla 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ve 2000/6935 Sayılı Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen sınırlar içerisinde 30 yıl süreli işlem yapmak amacı ile 9 Ekim 2000 tarihinde işletme sözleşmesi imzalanarak Kocaeli'nin Yeniköy beldesi sınırları içinde bulu-

nan 817 dönümlük alanda (Seka Fidanlığı) kurulmaya başlanmıştır. Bölgenin projesi 3 kısımda tamamlanacaktır. Birinci kısım olan altyapı inşaatı ihale edilmişken, ikinci kısımda üst yapı projesi devreye girecek ve son kısımda rıhtım projesi gerçekleştirilecektir. Bölgenin 2003 yılında tam kapasite ile faaliyete geçmesi planlanmıştır. Bölgenin ana amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: (a) yabancı sermaye girişini hızlandırmak, (b) ekonominin girdi-çıkıtı ihtiyaçlarını ucuz ve düzenli bir şekilde temin etmek, (c) yatırımcıların dış finansman ve teknoloji transferi hakkından daha çok yararlanmasını sağlamak. Bölge, 2002 yılı itibari ile işlemlere başlamıştır (Kosbaş, 2003: www.kosbas.com.tr). 2002 yılında bölge üzerinden yaklaşık 9 milyon dolarlık işlem yapılmıştır (DTM, 2003: www.dtm.gov.tr /ist). KOSBAŞ'ta hedeflenen alt yapı hizmetleri sonuçlandırıldığında ise bu rakamın artması muhtemeldir.

Sonuç

Bu değerlendirmeler ışığı altında, sanayileşmenin hızla arttığı Türkiye'nin ve Marmara Bölgesinin gözbebeği olan Kocaeli'nin önemi daha da artmaktadır. Çevre sanayilerin çok fazla olduğu ve İstanbul'da bulunan serbest bölgelerin sektörel bazda yetersiz olduğu göz önüne alınırsa; Serbest Bölge'nin kurulması için gereken faktörlerin tamamına sahip olan Kocaeli'nin bir serbest bölgenin ihtiyacına cevap verecek kapasitesi olduğu rakamlar ve göstergelerle sabittir. Kocaeli'nin fiziki konumu hukuki ilke ve yasalara uygunluğu her ne kadar büyük bir felaket atlattı ise de, altyapı olanaklarının varlığı, ekonomik durumu ile Serbest Bölge'nin potansiyelini karşılaması olasıdır.

Burada üstünde durulması gereken tek konu Serbest Bölge kurulurken ne tür bir bölge olacağıdır. Aranan şartlara bakıldığında, Kocaeli'nin, sahip olduğu potansiyel itibariyle, hem "Serbest Ticaret Bölgesi" hem de "Serbest Üretim Bölgesi" kurmaya elverişli olduğu görülmektedir. Bu durumda her ikisini de içine alan bir serbest bölgenin kurulması düşünülmelidir. Sonuç olarak Kocaeli aslında serbest bölgelerin ilk ortaya çıktığından akla gelebilecek ilk il olması gerekmektedir. Ancak nedenini bilmediğimiz faktörlerden dolayı bu olgu Kocaeli için hep uzakta kalmıştır. Fakat sanayileşmenin hızla arttığı yaşam standartlarının yaşanan büyük felakete rağmen bozulmadan hatta artarak hızla büyüdüğü Kocaeli'nin hele de yaşadığı büyük felaketten sonra böyle bir yatırıma derhal ve fazlaca ihtiyacı olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda bölge ekonomisine hitap eden Kocaeli için, artık bu durumun ihtiyaçtan çıkıp zorunluluk halini almış olduğu düşünülebilir. Ayrıca ku-

rulmakta olan Serbest Bölge ile tüm bölgeye hitap edilebilir. Bu açılardan bakıldığında, kurulmakta olan Serbest Bölge, depolama, ambalajlama, yüksek teknolojiye dayalı imalat ve bu konularla ilgili ithalat ve ihracat işlerinin yapılmasını sağlayabilir. Türkiye ve Ortadoğu için önemli olan ulaşım ağının ortasında bulunan Kocaeli'nin, kurulmakta olan Serbest Bölge ile, kendi sınırları içindeki üretimin yanı sıra bölge illeri olan Sakarya, Yalova, Bilecik, Düzce, Bolu ve özellikle İstanbul'a önemli bir ekonomi ve ticaret kapısı olması muhtemeldir. Ayrıca bu yatırımla birlikte geniş istihdam alanları yaratılabilir ve bu durum işsizlik sorununun fazlasıyla yaşandığı ülkemiz için fayda sağlayabilir.

Abstract : In this work, sorts, benefits and influence factors on economy of free zones are considered theoretically, by taking up development of free zones at World and Turkey. Nevertheless, it is given information about performance of free zones at Turkey, situation of KOSBAŞ which was established at Kocaeli and its benefits to the region. Finally, some suggestions related to general situation of Kocaeli are proposed, by giving information about situation of region and works

Key Words: Free Production Zone, Free Trade Zone.

Kaynakça

- Ayürek, Engin (1983). *Serbest Bölge*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Ekonomi Dizisi (14).
- Alaybeyoğlu, Yalçın (1987). *Serbest Bölgeler Hakkında Soru ve Cevaplar*. Ankara: Serbest Bölgeler Başkanlığı Yayınları.
- Alpar, Cem (1985). *Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler*. Ankara.
- Alter, R (1991). "Lessons From the Export Processing Zone in Mauritius". *Finance and Development*, 28 (4): 7-9.
- Atilla, Yaşar (1983). *Serbest Bölgeler ve Türkiye*. Dünya Gazetesi.
- Bakır, S. Serbest Bölgeler : Genel Bir Değerlendirme.
- Balkır, Canan (1983). *Serbest Bölgeler: İhracata Yönelik Politikada Önemli Bir Araç*. İzmir: ESİAD Yayınları (4).
- Berksoy, Taner (1982). "Serbest Bölgeler Sorunu". *İktisat Dergisi* (217).
- Çiller, Tansu (1983). "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler". *Rapor Gazetesi*.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (1996). *Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Raporu*. Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2001). *Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Raporu*. Ankara.

- DİE (2002). *Aylık İstatistik Veriler*.
- DİE (2002). www.die.gov.tr
- Doğan, Hüsnü (1983). "Türkiye'de Serbest Bölgeler". İzmir Ticaret Odası Dergisi
- DPT (1990). Serbest Bölgeler Hakkında Soru ve Cevaplar.
- DPT (1985). Serbest Bölgeler Yayınları. No: 1, Sayfa: 5
- DPT (1985). Serbest Bölgeler Yayınları. Sayfa: 29
- DPT (1986). Serbest Bölgeler Yayınları. Sayfa: 4
- DPT (2003). www.dpt.gov.tr
- DTM (2003). www.dtm.gov.tr
- DTM (2003). www.ant.freezone.org.tr
- Eğilmez, Sevgin (1983). "Türkiye'de ve Dünyada Serbest Bölge Uygulaması". Maliye Dergisi, No: 64, Ekonomi Yıllığı (1994) Kocaeli.
- Erdoğan, Engin (1985). *Serbest Bölgeler ve Türkiye'de Bir Model Denemesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kocaeli Sanayi Odası (2003). www.kosano.org.tr
- KOSBAŞ (2003). www.kosbas.com.tr.
- Reagan, R. (1982). "Creating Enterprise Zone: A White House Statement". Economic Impact: 54-56.
- Rolfe, R. J., D. A. Ricks ve diğerleri (1993). "Determinants of FDI Incentive Preferences of MNEs". *Journal of International Business Studies*, Second Quad: 335-355.
- Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü (1999). *Serbest Bölgeler*. Ankara.
- Tuppen, J. (1993). "Enterprise Zones in France: Development and Impacts". *Regional Studies*, 27(3): 260-264.
- Türkiye Bankalar Birliği (2003). www.tbb.org.tr